

דונה גרציה – מלכת היהודים 1510-1569

רקע היסטורי

ביאטריצ'י די לונה נולדה בליסבון שבפורטוגל בשנת ה'ר"ע – 1510. ילדותה עברה עליה בבית הוריה המהודר, עם משרתים רבים ותפילות יום ראשון בכנסייה הענקית של העיר. למרבה תדהמתה גילתה, כי במרתפי הבית הדליקו בכל שבוע נרות בחשאי. כשהגיעה לגיל בת מצווה גילתה לה אמה כי שמה האמיתי הוא חנה נשיא וכי היא יהודייה, בת למשפחת אנוסים ממגורשי ספרד. כמה שנים אחר כך, כשפגשה את בחיר לבה פרנציסקו מנדס, שמחה לגלות כי גם הוא יהודי ממשפחת אנוסים, וישמו צמח בנבנישתי. הם נישאו בשנת ה'רפ"ח – 1528. משפחת בנבנישתי עסקה במסחר בין-לאומי, שעיקרו יבוא פלפל שחור מהמזרח (מצרך יקר ערך באותה התקופה).

הודות לקשרים קרובים עם בתי מלוכה אירופיים הצליחו דונה גרציה ובעלה לשרוד בפורטוגל. לבסוף, בשנת ה'רצ"ו – 1536, נאלצה המשפחה לעזוב את פורטוגל, בעקבות הקמת האינקוויזיציה בפורטוגל ופטירת בעלה של דונה גרציה, פרנציסקו מנדס. המשפחה עקרה ללונדון ומשם לאנטוורפן שבבלגיה, שבה גר גיסה, דייגו מנדס. אנטוורפן הייתה אז אחד ממרכזי הסחר החשובים באירופה. לאנטוורפן הגיעה חנה נשיא, היא ביאטריצ'י די לונה, כשהיא מוכרת בשם דונה גרציה.

מה ניתן ללמוד על משפחתה של דונה גרציה, מן העובדה שניתן לה שם יהודי, אף שלא ידעה על קיומו?

מתיקי האינקוויזיציה עולה, כי המעבר ממנהיגות גברית לנשית היה מהיר יחסית, וכי הוא קשור להיעלמותו של בית הכנסת. היו מקרים של מנהיגות נשית גם בעוד בתי כנסת סודיים, אך ככל שאלה נעלמו, נראה שגברה השפעתן ומנהיגותן של הנשים. אלה גילו מסירות נפש רבה, ויצירתיות פיוטית והלכתית. הן חיברו ושימרו תפילות מרגשות בשפת המקום, וקבעו מועדים לחגים, שלעתים קרובות היו סמוכים אך מאוחרים או מוקדמים מהתאריכים הנכונים, משום יראת החקירות. הן יצרו טקסים חלופיים, כשהמקוריים נשכחו או נעשו בלתי אפשריים לקיום, וישמו דגש בחגים הקשורים במיוחד למצוקה הרוחנית שבה הייתה מצויה הקהילה. מן התפילות והטקסים נשקפים זיקה אינטימית חזקה לבורא, בקשות חוזרות ונשנות למחילה על הפשרות שהן נאלצות לעשות מפחד האינקוויזיציה, ותקווה לגאולה, במיוחד לאחר המוות.

ההכרה וההבנה של ההנהגה שנשות האנוסים נטלו על שכמן בעתות סכנה ומצוקה, שיטות השימור והעברת המסורת שפיתחו, והיצירתיות ההלכתית שגילו בהעדר ספרים ומקורות אחרים – יש בהם להאיר את עינינו באשר לטבע הדבקות הדתית של נשים יהודיות, כמו גם באשר לחלקן בהישרדות היהודית בכל הזמנים. שולמית חוה-הלוי

מהם המעשים העיקריים שנשים יוזמות כדי לשמר את המסורת היהודית בסתר? מדוע הן מתמקדות דווקא בתחומים אלה?

הכותבת מייחסת לנשים אלה מנהיגות. במה חידוש טקסים ותפילות באופן אישי בבית מבטא מנהיגות?

קראו את 2 התפילות המובאות בעמ' 3. כיצד מבטאות תפילות אלה את קשיי התקופה?

אילו היבטים של מנהיגות נשית ייחודית (כפי שמתוארים במאמר) עולים מתוך תפילות אלה?

מדוע לדעתכם, דווקא תפילות על אוכל ושינה חוברו ונשתמרו?

לאחר פטירתו הפתאומית של בעלה בגיל צעיר, ירשה האלמנה הצעירה מחצית מהונו. עד מהרה התגלתה דונה גרציה במלוא הדרה, קסמה וכשרונה, והחלה לנהל את כל עסקי המשפחה והבנק המסועפים, במדיניות אירופה. מיועציה קראו לה ביראה "הגבירה". ביתה באנטוורפן היה למטה המרכזי של פעולותיה, וממנו נשלחו הוראות

והנחיות לכל סוכניה ברחבי אירופה. סניפי הבנק המשפחתי "מנדס" אפשרו לה לבצע, ברחבי אירופה, פעולות כספיות נסתרות ועלומות למען היהודים. כך, למשל, קנו סוכניה את רכוש היהודים המגורשים מספרד ומפורטוגל, על מנת שלא יימכר בפרוטות לנוצרים תאבי ממון, תמורת שטר מיוחד שהונפק להם על ידי בנק מנדס. עם הצגתו יכלו היהודים לקבל את הערך המלא של רכושם במקום החדש שבו בחרו להתיישב.

בשלב מסוים, ובעקבות תחילת פעולתה של האינקוויזיציה גם באנטוורפן, וניסיונו של קרל החמישי מלך ספרד וקיסר גרמניה להשיא את דונה גרציה ו/או את בתה הצעירה, החליטה דונה גרציה לעזוב את בלגיה. היא עברה עם אחותה, לוונציה שבאיטליה. בוונציה עדיין השימה עצמה כנוצרייה. ביתה המשיך להיות מרכז צדקה ליהודים נזקקים ברחבי העולם. כשהתחילה דונה גרציה לחוש שהמצב לא בטוח בוונציה, עברה לפרארה. בעיר זו חזרה דונה גרציה ליהדותה בגלוי, ולשמה העברי: חנה מנדס-נשיא.

בפרארה, המשיך ביתה להיות מרכז לפליטים יהודיים, וכן מקום מפגש לחכמים. בעיר זו, ביזמתה ובמימונה, נכתבו ספרי קודש שיועדו לאנוסים, כמו למשל, סידור תפילה בספרדית, וכן תרגום התנ"ך לספרדית, שנקרא בשם "תנ"ך פרארה". בפרארה גם הוטבע מדליון הנושא את שמה בעברית "גראציה נשיא". בסופו של דבר, גם בפרארה זיהתה דונה גרציה אותות סכנה, שכן גם שם החלה לפעול האינקוויזיציה.

בסוף ה'שי"ב – 1552 החליטה דונה גרציה לעזוב את אדמת איטליה, בדרכה אל בירת הסולטן הטורקי, קושטא (היום איסטנבול). אלא שהמסע התארך, ולאירוועים במהלכו נודעה חשיבות ממדרגה ראשונה לעם היהודי. נתיבה הארוך של דונה גרציה התפתל מפראפרה אל אנקונה שבאיטליה. משם בדרך הים אל ראגוסה (היום דוברובניק שבקרואטיה), בדרך היבשה אל סלונקי, כיום בירת מקדוניה אשר ביוון, ומשם אל איסטנבול בדרך היבשה. כאן מסתיים פרק חייה בעולם הנוצרי העוין, לקראת חיים כיהודיה חופשית בטורקיה.

? דונה גרציה יוצאת לדרך ארוכה. במהלך השנים הבאות, היא ניצבת, שוב ושוב, בפני צמתים שמחייבים אותה לבחור ולהכריע כדי להבטיח את עתידה ואת עתיד כל מי שתלוי בה. עקבו אחר הבחירות שלה, ונסו להבין אילו שיקולים מנחים אותה לאורך הזמן? נסו להצביע על נקודות מפנה בחייה.

? אילו כישורים מיוחדים התגלו בדונה גרציה ברגע שהתאלמנה?

נסו לדרג את הפעולות שנקטה, לטובת הקהילה היהודית, על פי סדר חשיבותן. נמקו את עמדתכם.

על המחזה:

מחזהו של יעקובי, משלב שירי לאדינו מוכרים שהועברו מדור לדור במשך מאות שנים ונשתמרו עד היום והושף את סיפור חייה של מוי שכונתה "מלכת היהודים". אישה אמיצה שעסקה מרבית חייה בהצלת יהודים באירופה ובשימור המורשת היהודית במאה ה-16 בתקופת האינקוויזיציה וגירוש ספרד.

דונה גרציה, בת למשפחת אנוסים מספרד, הייתה אשת עסקים מצליחה שעמדה בראש אימפריה של מסחר חובק עולם בתקופה שבה לנשים בכלל, וליהודים בפרט, היו מעט מאוד זכויות. אירופה כולה נכבשה על ידי קנאות דתית ואנשי האינקוויזיציה החרימו, השפילו ורדפו את היהודים. גם אלה שברחו אל חיק הכנסייה, התנצרו ונקראו "הנוצרים החדשים" לא זכו להינצל מגלי השנאה והרדיפות.

על רקע מאורעות התקופה, סיפור חייה האמיתי של דונה גרציה מעורר השראה: מבת תפנוקים שאינה מודעת ליהדותה, היא הפכה לאישה החזקה באירופה: בעלת צי ספנות וחברות ליבוא ומסחר היוצאת ונכנסת אל ארמונות מלכים ורוזנים, מתכתבת עם ראשי הוותיקן, תורמת כספים למוסדות יהודיים, פועלת בסתר למען יהודים נרדפים ומובלת על ידי החלום הבלתי מרפה לעלות לארץ הקודש. ההצגה תקופתית, התלבושות, התפאורה והתאורה מעוצבים כסגנון המאה ה-16.

דבר מנהלי התיאטרון אביגיל ויואב שמר

בדרך המקרה התגלגל לידינו ספר על דונה גרציה. למרות שהכרנו באופן שטחי את סיפור חייה של דונה גרציה, תוך כדי קריאת הספר נפתח בפנינו פרק מרתק בהיסטוריה של העם שלנו, גדוש בפרטים היסטוריים על תקופת גירוש ספרד והאינקוויזיציה, פרטים שאנחנו לא מרבים לספר ולדבר עליהם. כשסיימנו את קריאת הספר, היה ברור שהתיאטרון יעלה הצגה על חייה של דונה גרציה – מלכת היהודים, כסיפור חיים של אישה פורצת דרך כבר אז במאה ה-16 ושהסיפור חייב להעלות בפני תלמידים והקהל הרחב, שזור בתוך ההיסטוריה של העם היהודי.

דבר המחזאי – אורן יעקובי

את סיפורה של דונה גרציה, אפשר לספר מלא מעט זוויות וכל אחת מהן עולם ומלואו. אפשר לספר אודות האישה המופלאה הזאת דרך הרדיפות והגזרות מהן סבלו יהודים באירופה של המאה ה-15 וה-16. אפשר לספר דרך חשיבות השמירה על היהדות בגולה ו"ככל שיענונו כן ירבה ויפרוץ", אפשר אפילו לספר על חייה של דונה גרציה כמופת של חשיבה יצירתית (אולי אפילו "יהודית") או לפאר דרך ההצגה את מורשת יהדות ספרד. ואת כל זה עשינו. במחזה שלפניכם תמצאו את כל הזוויות החשובות האלה, אבל גם עוד זווית. אישית, פרטית שלי. יש לי בת, רומי (ובן, יונתן) ובעוד מספר שנים היא תחגוג בת מצווה. בעולם שבו אין מספיק מודלים נשיים חיוביים לחיקוי, בעולם שמקדש לא מעט ערכים שטחיים ועדיין מסליל בנות ונשים לתפקידים מסורתיים שתם זמנם, אני רוצה להציב מול בתי שלי (וגם מול בני וחבריהם) גיבורה אחרת – גיבורה משכילה ואמיצה, נאמנה לעצמה ולערכיה ובו בזמן לא מקטינה לרגע את היותה אישה. גיבורה שעזרה לזולת, בנתה "קריירה" ויצאה למאבקים אמיצים כדי להגשים את מלוא הפוטנציאל שלה, גיבורה "משלנו" – אני רוצה שבתי וחברותיה (ובני הדור הצעיר) יכירו את דונה גרציה.

בתהליך המחקר והכתיבה למדתי להכיר את האישה המופלאה הזאת ולהתאהב בה. אני מקווה שככה תרגישו גם אתם.

שלכם אורן יעקובי

במאי ההצגה - אורי אומנותי

דונה גרציה – מסיפור על גרוש בגלות למחזה של תקומה והעצמה סיפורה של דונה גרציה כרוך בהיסטוריה המסועפת של היהודים בגולה ובימי גירוש ספרד הנוראיים. בבימוי ההצגה נפתח חלון המאפשר לצופים הצצה אל התקופה וקשייה. סיפור חייה של דונה גרציה התפרסמו פעמים רבות, אך הרי היא איננה איתנו כדי לתת עדות וגם הריחוק ההיסטורי למעלה מחמש מאות שנים, מקשה על הצופים להזדהות עם סיפורה. כאן באה לידי ביטוי היכולת של התיאטרון לאפשר לצופים חוויה רגשית בתוך סיפור שהתרחש בתקופה אחרת ובמקום אחר. רצייתי לספר את הסיפור הזה, כדי להעניק לצופים רגעי הזדהות עם דונה גרציה במאבקה היומיומיים להשרדות בצל האימים עליה ועל משפחתה, להוליך את הצופים ביחד עם דונה גרציה דרך המסע האישי שלה, כאילו הם עצמם נמצאים תחת שלטון הטרור הקתולי שהפעילה האינקוויזיציה בספרד, פורטוגל ואיטליה.

תוך כדי התחקיר על גירוש ספרד, גיליתי לאחר שנים בהם הכרתי רק את הצד האשכנזי במשפחתי, דבר מרעיש על חיי: גם לי יש שורשים ספרדיים. ידעתי שסבתי ז'נט עלתה מטורקיה, אז גם התגלה לי לראשונה ששם נעוריה טולדו והיא באופן מופלא בת למגורשי העיר טולדו שבספרד. משם נדרו לטורקיה. בעצם, עד השנה לא ידעתי על השייכות שלי לספרד. כך שההצגה הזאת הפכה לאישית מאוד. הרי גם דונה גרציה נאלצה לברוח לטורקיה ומשם לחלום על ארץ ישראל.

דבר המוזיקאי - רוני וייס

כשנכנסתי לתהליך העבודה על המוזיקה להצגה העוסקת בסיפור חייה המדהים של דונה גרציה לא היה שום ספק שהחומרים ייבחרו מהרפרטואר השייך למקום ולתקופה, דהיינו, שירי לאדינו. נוסף לכך, ברור היה לי שכדי לשמור על החום והנשמה, אשר כה אופייניים לשירים אלה, עליי להקפיד שהביצוע הכלי חייב להיות אקוסטי, עם שמירה על הצביון הפולקלוריסטי.

גם המוזיקה המקורית אשר מלווה את ההצגה, נכתבה על ידי באותה גישה.
אני מקווה שהצלחתי.

דבר התפאורנים – בתיה ומיכאל סגל פיק

התפאורה מנסה לתת ביטוי סמלי למצבם הקיומי של היהודים בתקופה ובעיקר למצבה הנפשי של דונה גרציה לאורך חייה כיהודיה החיה בסתר ועד לחקירתה בידי האינקוויזיציה. הקווים יוצרים סבך של צלבים הבולטים כלפיי חוץ אך מגני-הדוד נמצאים ביניהם כל הזמן, מוצנעים ואינם שלמים. ה"כלא" בו היא נמצאת הוא פיזי וגם רגשי, משום שהיא נאלצת להסתיר את אמונתה האמיתית.

אלמה דישי - מגלמת את דונה גרציה

כל אחד מאיתנו, בוודאי בארץ בו אנו גרים, מקפל בתוכו כמה זהויות. כמה שמות, בין אם פרטיים או שמות משפחה שמספרים סיפור על העבר והשורשים שלנו. כל שם של אבא סבא או עיר מספר סיפור שהיה. סיפור עם התחלה אמצע וסוף, הצלחות, אכזבות הפסדים וניצחונות שמה שנותר מהם הוא שם. בשבילי דונה, הדמות שלי, היא ילדה שהופכת לאישה שעומדת על שלה, נלחמת על מה שחשוב לה ומבינה שבסוף היום לא נותר לה דבר מלבד העקרונות שלה, לוח ליבה הנקי ושמה הטוב. ובזה גם אני, כאלמה, מאוד מאמינה. תהנו !!

שרון אלכסנדר - מגלם את האינקוויזיטור

גילום האב אדריאנו העמיד בפני קושי. איך אכנס לדמותו ולנפשו של איש אינקיזטור אכזרי כל כך מבלי לשפוט אותו? איך אהפוך אותו לאנושי ואיך אצדיק את מניעיו. ידעתי שאם לא אמצע את הדרך לעשות זאת, לא אוכל לגלם אותו בצורה ראויה ואהיה עלול

לשחק קריקטורה.

כדי להבין אותו התחלתי לקרוא ולצפות בחומר על התקופה ונשאבתי לתוך זה והייתי מופתע מכמה לא ידעתי באמת על מה שקרה שם. ערכתי מסע מרתק שבסופו הבנתי שבעיניו של הכומר המענה, היהודים מיצגים את השטן, הם מרעילי בארות ורוצחי ילדים נוצרים חפים מפשע. למרות שאני אישית ידעתי שאלו קונספירציות שקריות, הבנתי שבעיני האב אדריאנו זו היא אמת לאמיתה ולכן מה שמניע אותו הוא בעצם פחד. הפחד מהיהודיה "השטנית" המתחזה לנוצרייה "טובה" עם המפתח הזה נגשתי לשחק את הדמות והפכתי אותו לאיש מפוחד. ידעתי שאדם מפוחד יכול להיות מסוכן ביותר. וככה נמנעתי אני מקווה מלשחק את האיש "הרע" בצורה פשטנית ושטחית והבאתי דמות אנושית. לא פחות מזויעה ואכזרית אך יותר מובנת.

ליאור זוהר - מגלם את אלווארו, אביה של דונה גרציה

בתור יליד טבריה, דור שביעי למשפחת עבו (ראשי תיבות של "עשויים באמת ויושר"), התהלכתי כל ילדותי בין חומות דונה גרציה וליד ביתה, וגדלתי על הסיפורים המופלאים אודותיה כששאלתי מי היא? ומה היא קשורה לטבריה? אימא שלי פיזמה תמיד שירי לאדינו בילדותי, אותם השירים שישנם בהצגה אחד לאחד... זהו כבוד, סגירת מעגל, היסטוריה אישית ורגשות עצומים להשתתף בהצגה זו. את תפקידי בהצגה אני מקדיש להורי האהובים שלום ושולמית זרחין.

אורנה כץ - בתפקיד פליפה אמא של דונה גרציה

העבודה על ההצגה דונה גרציה פתחה לי עולם שלם וחיברה אותי לתקופה מרתקת שלא ידעתי עליה כמעט כלום.

הסיפור של דונה גרציה הדהים אותי על רקע התקופה המעניינת הזאת בהיסטוריה, המציאות הקשה של היהודים ואיך אישה עם עוצמות שכאלה הצליחה לעשות כל כך הרבה כנגד כל הסיכויים ונגד כל המקובל.

כאמא היה לי קל להתחבר לתפקיד של פליפה ולהיטלטל בין הדאגה לגרציה שלי, שדרפה המיוחדת עלולה להקשות לה את החיים וגם לסכן אותה ואת כולנו, לבין ההערכה הרבה וההזדהות עם דרכה מה שאכן גורם לי בהמשך להצטרף אליה ולעבוד לצידה.

תמר גלעוז – עלי - מגלמת את בריאנדה, אחות של דונה גרציה

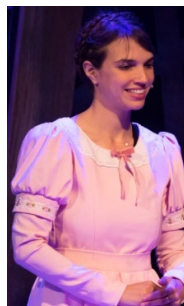
בריאנדה אחותה הקטנה של דונה גרציה, היא בעצמה כמו דונה, אשה חזקה, יצרית, רגישה שהולכת עד הסוף עם האמונה שלה ועם מה שעל ליבה.

מעבר לחיבור הטבעי שלי כיהודיה לסיפור המעטפת המתאר את פועלה של דונה גרציה להעצמתו של העם היהודי בתפוצות ובארץ ישראל, עניין וריגש אותי במיוחד, סיפורן הקטן האינטימי והפשוט של האחיות, ומערכת היחסים ביניהן הכוללת קשת רחבה, מלאה ומורכבת של רגשות קנאה, אהבה, שנאה-שהרי יחסים בין אישיים הם היוצרים דרמה מעניינת ומשובחת.

גיא הירש - מגלם את פרנצ'סקו בעלה של דונה גרציה

מאוד שימח אותי לקבל את תפקידו של פרנצ'סקו מנדס, בעלה של חנה נשיא (דונה גרציה), ולקחת חלק בסיפור שמראה כי האנטישמיות או שנאת ישראל כמו שאוהבים להגיד בימים אלו כשרוצים להיות קורקטיים, אינה קיימת מהיום אלא כבר מאות ואלפי שנים, באירופה בכלל ובעולם כולו. ההצגה ממחישה ומזכירה לנו שגם אנחנו כעם נרדפנו, ויש לנו היום מזל גדול שיש לנו מדינה משלנו.

הדר דימנד - מגלמת את אנה בתה של דונה גרציה

אנה ביתה של דונה גרציה היא ילדה סקרנית וחרिפה ששואפת להיות כמו אמא שלה – לוחמת צדק שהולכת עד הסוף עם עקרונותיה.

דמותה של אנה מרגשת אותי בגלל מערכת היחסים העוצמתית שלה עם אמה, היא חיה אותה יותר מכל דבר אחר ומוכנה לעשות למענה דברים שדורשים תעצומות נפש מילדה שהיא

רק בת 11...

מחזה : אורן יעקובי

בימאי :אורי אומנותי

עיבודים וניהול מוסיקלי :רוני וייס

עיצוב תפאורה :בתיה סגל-פיק

עיצוב תלבושות :לימור הרשקו

עיצוב תאורה :אמיר קסטרו

קוריאוגרפיה :גלי לויין-אשכנזי

שחקנים :אלמה דישי ,אורנה כץ ,גיא הירש ,הדר דימנד ,

ליאור זוהר ,שרון אלכסנדר ,תמרה גלעוז-עלי

שיא - עמותה לפיתוח התרבות והאומנות בישראל ע.ר. 2-798-047-58
רחוב גיל 83, הרצליה 4629179 טלפון 09-9508837, פקס 09-9586223
E-mail: goshensee@gmail.com www.facebook.com/tgoshen